

MICHAEL BORGOLTE

Az európai középkortörténet perspektívái a 21. század küszöbén*

Az „Európa a középkorban” című konferencia nem más, mint az elmúlt esztendőben felállított *Institut für vergleichende Geschichte Europas im Mittelalter* (Európai Összehasonlító Középkorkutató Intézet, Berlin)** első tudományos szimpoziuma. Az általános cím már önmagában világossá teszi, hogy még igencsak munkánk elején járunk, míg az alcímben szereplő „az európai középkori összehasonlító történettudomány elméletei, módszerei és gyakorlata” határozottabban körülírja a jelen vállalkozás kérdésfeltevését és célkitűzését. A téma nagy érdeklődést keltett szinte mindenkiben, akit közreműködésre kértünk fel, ám nyilvánvalóan bizonyos tanácsalanságot is kiváltott. Úgy tűnik, a legtöbben, akiket felszólalásra kértek fel, olyan fontosnak tartották a kezdeményezést, hogy nyomban igent mondtak, jóllehet kevésbé voltak biztosak abban, hogyan is közelítsék meg saját szemszögükből a felvázolt problémát.

Örvendetes módon Európa valamennyi szegletéből sikerült felszólalókat asztalunk köré gyűjteni; ráadásul két tengerentúli kolléga is érkezett, az egyik a középkori tengerentúlról, Izraelből, a másik az Újvilágból, az Egyesült Államokból. Ebben az esetben tudatosan mondtunk le a kapcsolódó tudományágakat művelő kollégák meghívásáról – ésszerűnek tűnt, hogy először is történészek között vizsgáljuk meg a nemzeti kereteken túllépő, európai középkori összehasonlító történetkutatás helyzetét, lehetőségeit és útjait.¹ Terveink szerint a továbbiakban a történelem egyes szakterületeit középpontba állító konferenciákra is sor kerül majd, amelyek remélhetőleg ismételten összehozzák majd a különböző tudományterületekről és országokból érkező középkorkutatókat. Ezzel már meg is neveztük az intézet előtt álló első feladatot: ösztönözzön eszmeceserére és lehetőleg közös vagy összehangolt kutatásra, méghozzá olyan problémákra vonatkozóan, amelyek a középkori Európa eltérő térségeiben egyaránt felmerülnek.

* Az alábbiakban az 1999. szeptember 23-án lezajlott konferencia bevezető előadását adjuk közre, melynek szövegét a magyarországi és az írásban történő közlés követelményei szerint változtattuk meg. Csak a jegyzetekben utalunk későbbi publikációkra. A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: *Perspektiven europäischer Mittelalterhistorie an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, In: Uó. (Hrsg.) *Das europäische Mittelalter im Spannungsbogen des Vergleichs*. Berlin, 2001, 13-27.

** Az intézet a berlini Humboldt Egyetemen működik (a szerk.)

¹ Időközben a szerző a 2000. szeptember 27-én Aachenben megrendezett 43. Német Történelemnapon megszervezett egy olyan szekciót, amely a kultúrákon átívelő középkorkutatás kérdését állította középpontba. Ezen többek között egy Bizánc-kutató (Ralph-Johannes Lilie Berlinből), egy arabkutató (Tilman Nagel Göttingenből), egy Kelet-Európa-kutató (Frank Kämpfer Münsterből) és egy, a zsidó történelem kutatására szakosodott medievista (Michael Toch Jeruzsálemből) vett részt.

E nyitó előadásnak már a címe is bizonytalanul, ám mégis ígéretesen cseng. Mi több, joggal számíthatna mértékadónak, amennyiben nem az új intézet gyakorlati feladatai közé tartozna, hogy alapvető reflexiókra késztesse a „21. század küszöbén az európai középkortörténet perspektíváival kapcsolatban”. A cím a jövőre utal, hiszen egyelőre még nyilvánvalóan nem létezik európai középkortörténet²; ami van, az nem más, mint többé-kevésbé Európára is kiterjedő nemzeti történettudományok összessége.³ Mi történhet, vagy mi történjen tehát ezen szemlélet alanyaival, amikor az egész középkori Európát kell a kutatás tárgyává tennünk, mint ahogyan ezt az új intézet esetében is tervezzük? Továbbá milyen hatást válthatnak ki az ilyen és ehhez hasonló törekvések a történettudomány számos más területén?

A leghelyesebben úgy közelíthetünk az efféle kérdésekre adható válaszokhoz, ha magát a kérdés tárgyát is problémaként kezeljük: melyik Európára is gondoljunk, ha európai középkortudományról beszélünk? Az előttünk tornyosuló döntést nem könnyíti meg az sem, ha a középkori írásos emlékekhez fordulunk: ehhez túlságosan hiányos és ellentmondásos források állnak rendelkezésünkre⁴, de mindenekelőtt nem lehet elkerülni az értékítéleteket és a politikai vonatkozásokat, amelyek természetesen megterhelik a kérdéskört, ám előkelő helyet is biztosítanak számára a hétköznapi feladatokkal szemben.

Néhány megjegyzés elegendő az első megállapítás igazolásához. Hiszen jól ismert tény, hogy Európa sem a középkori történetírás, sem a földrajz, sem pedig a térképészet számára nem jelentett külön témát. Tudjuk, hogy az egyes kolostoroknak és püspöki székhelyeknek, a nemesi családoknak és városoknak megvolt a maguk történetírása, a világkrónikák mellett pedig nemzeti történetírást, nemzeti történeti műveket és birodalmi krónikaírást különböztet meg a kutatás.⁵ Azonban „Európa” mint fogalom és elképzelés csak mintegy mellékesen kerül elő a másféle tematikát követő történetírásban. Így jellemző módon püs-

² Ez a megállapítás akkor is érvényes, ha tekintetbe vesszük az újabban megjelent számos, az európai történelem átfogó ábrázolására vállalkozó kísérletet is. Vö. „*Siedler Geschichte Europas*” In: Schulze, Hagen: *Phoenix Europa. Die Moderne. Von 1740 bis heute*. Berlin, 1998.; Schilling, Heinz: *Die neue Zeit. Vom Christenheits Europa zum Europa der Staaten. 1250 bis 1750*. Berlin, 1999., ez utóbbinak két további kötete várható; Rietbergen, Peter: *Europe. A Cultural History*. London–New York, 1998.; Blockmans, Wim: *Geschichte der Macht in Europa. Völker, Staaten, Märkte*. Frankfurt–New York, 1998.; Salewski, Michael: *Geschichte Europas. Staaten und Nationen von der Antike bis zum Gegenwart*. München, 2000.; Schmale, Wolfgang: *Geschichte Europas*. Wien–Köln–Weimar, 2000. Norman Davies monográfiájára vonatkozóan lásd alább a 47. jegyzetet. A továbbiakat vö.: Borgolte, Michael: *Europäische Geschichten. Modelle und Aufgaben vergleichender Historiographie*. In: Löwener, Marc (Hrsg.): *Die „Blüte” der Staaten des östlichen Europa im 14. Jahrhundert*. Wiesbaden, 2004. 3003–328.

³ Vö. újabban: Borgolte, Michael: *Vor dem Ende der Nationalgeschichten? Chancen und Hindernisse für eine Geschichte Europas im Mittelalter*. In: *Historische Zeitschrift*, 272. (2001) 561–596.

⁴ Vö.: Schneidmüller, Bernd: *Die mittelalterlichen Konstruktionen Europas. Konvergenz und Differenzierung*. In: Duchhardt, Heinz–Kunz, Andreas (Hrsg.): *„Europäische Geschichte” als historiographisches Problem*. Mainz, 1997. 5–24.; Karegeorgos, Basileos: *Der Begriff Europa im Hoch- und Spätmittelalter*. Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters, 48. (1992) 137–164.; Leyser, Karl: *Concepts of Europe in the Early and High Middle Ages. Past & Present*, 137. (1992) 25–47.; Hiestand, Rudolf: *„Europa” im Mittelalter – vom geographischen Begriff zur politischen Idee*. In: Hans Hecker (Hrsg.): *Europa – Begriff und Idee. Historische Streiflichter*. Bonn, 1991. 33–48.; Borgolte: *Nationalgeschichten*, 19. jegyzet.

⁵ Goetz, Hans-Werner: *Proseminar Geschichte: Mittelalter*. 2. Aufl. Stuttgart, 2000. 124.; uő.: *Theologischer Sinn und politisches Gegenwartsinteresse. Tendenzen, Formen und Funktionen der mittelalterlichen Geschichtsschreibung*. In: Goertz, Hans-Jürgen (Hrsg.): *Geschichte. Ein Grundkurs*. Reinbek bei Hamburg, 1998. 233–244., különösen 236–240.

pöki geszták voltak azok, amelyekben a 11. századi Ádám Mester „Európá”-t megemlíttette. Ádám az Elba keleti oldalán fekvő szláv földet Germánia provinciához sorolja, egyben Jumne kereskedővárosát – tehát a Hátsó-Pomeránia partjainál fekvő Vinetát, azaz Wollint – Európa legnagyobb városának nevezi. Elmondása szerint ez különböző kultúrák találkozási pontja: „valóban a legnagyobb ez Európa valamennyi városa közül; szlávok és más törzsek lakják, görögök és barbárok. A Szászországból származó idegenek is azonos letelepedési jogot kaptak, még ha nem is vallhatják meg nyíltan keresztény hitüket, míg ott tartózkodnak.”⁶ Ádám szemében Szlávföldre tartozik Csehország és Lengyelország is, és ismeri a Jumnéból az oroszországi Novgorodba vezető hajútatót is. A Rusz birodalmára vonatkozóan azonban a következőkről számolhat be: „ennek fővárosa Kijev, amely Konstantinápoly császárvárosával, Görögország pompázatos ékével vetekedik”. A történetírás berkein kívül is csak mintegy mellékesen említik „Európá”-t, s gyakran Bizáncot, sőt Ciprust is beleértik – mint például Dante.⁷ Ritkán feji egymást oly nyilvánvalóan név és fogalom, mint 800 táján, amikor Nagy Károlyt egyik udvari költője a *pater Europae* névvel illette⁸, vagy a középkor végén, amikor Enea Silvio, heves érzelmeitől indítva Európát olyannyira felmagasztalta.⁹ Piccolomini, aki láthatóan nem számította a kontinenshez Oroszországot, „Európa második szemeként” jellemzi a törökök által éppen csak elfoglalt Konstantinápolyt, az 1454-es frankfurti birodalmi gyűlésen pedig drámai szavakkal buzdítja a keresztény hatalmakat az oszmánok elleni együttes fellépésre: „nyilvánvaló, hogy a régi időkben legyőztek bennünket Ázsiában és Afrikában, tehát idegen földrészeken; de most Európa az, egyszóval a szülőföldünk, a saját otthonunk, a hazánk, ahol megverték és a földre taszították bennünket.”¹⁰ A térképészet által szolgáltatott anyag még szegényebb, mint a történetírás, illetve az egyéb latin és görög nyelvű írott források kimondottan Európára vonatkozó említései. A híres T-térképek, melyek vázlatosan ábrázolják a Földet ókori példák alapján, Európát egyenesen a két másik kontinens, Ázsia és Afrika mellé állítják. Ha bízhatunk a szakértőkben, a latin középkorban csupán egyetlen önálló Európa-térkép létezett. Ezt Saint-Omeri Lambert 1112-ben csatolta *Liber Floridus* című műve kéziratához.¹¹ Művében Lambert Európát tulajdonképpen épp olyan átfogóan értelmezi, mint Brémai Ádám: bár Franciaországot, Németországot és Itáliát egyetlen grafikus egységként ábrázolja, mégis a földrészhez sorolja az Ibériai-félsziget mellett az egész bizánci térséget a Balkánnal egyetemben, valamint a szláv

⁶ Bremen, Adam von: *Bischofsgeschichte der Hamburger Kirche*. Neu übertragen von Werner Trillmich. In: *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der hamburgischen Kirche und des Reiches*. Bearb. v. Werner Trillmich – Rudolf Buchner (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. Freiherr vom Stein-Gedächtnisausgabe, Bd. 11.). Darmstadt, 1973. 135–499., itt 253 c II.22. A következő idézet ugyanott: 255.

⁷ Karageorgos: *Der Begriff Europa*, 144.; vö. Fritzemeyer, Werner: *Christenheit und Europa. Zur Geschichte des europäischen Gemeinschaftsgefühls von Dante bis Leibniz*. (Historische Zeitschrift, Beih. 23.) München–Berlin, 1931.

⁸ Schneidmüller: *Die mittelalterlichen Konstruktionen Europas*, 10.; Hiestand: *Europa*, 37.; Fischer, Jürgen: *Oriens – Occidens – Europa. Begriff und Gedanke „Europa” in der späten Antike und im frühen Mittelalter*. Wiesbaden, 1957.

⁹ Hiestand: *Europa*, 44.

¹⁰ Schulze, Hagen – Paul, Ina Ulrike (Hrsg.): *Europäische Geschichte. Quellen und Materialien*. München, 1994. 324.; Borgolte: *Nationalgeschichten*, 26. jegyzet; Hiestand: *Europa*, 44.; Karageorgos: *Der Begriff Europa*, 149.

¹¹ den Brincken, Anna-Dorothee von: *Europa in der Kartographie des Mittelalters*. Archiv für Kulturgeschichte, 55. (1973) 289–304., különösen 296.; uő.: *Finis Terrae. Die Enden der Erde und der vierte Kontinent auf mittelalterlichen Weltkarten*. (Monumenta Germaniae Historica, Schriften, Bd. 36.) Hannover, 1992. XIX. 73.

országokat és Skandináviát is. A térkép mindenesetre annyira elszigetelten maradt fenn, hogy úgy tűnik, még csak másolatot sem készítettek róla. Bizáncból származik ezen felül még egy Európa-térkép a 14. század közepéről.¹² Amennyiben eltekintünk Opicino de Caristris Földközi-tenger-ábrázolásától, akkor először Johannes Putsch ábrázolta ismét önmagában Európát, még hozzá – Opicinóhoz hasonlóan – emberi alakban. Az 1537-ből származó, később Sebastian Münster *Kozmográfijájában* is felbukkanó,¹³ jogart és országalmát tartó koronás nőalakot választottuk intézetünk publikációihoz emblémaként.

Ha egyáltalán leszűrhetünk valamit a középkori forrásokból, akkor az az, hogy az Európáról alkotott képzet állandóan változott – „Európa” nem tartozott azon fogalmak közé, amelyekről egyáltalán érdemes lett volna vitatkozni. Mai szemmel nézve mindössze két fő jelentéstartamot különböztethetünk meg: Nagy Károly birodalmából levezetve „Európa” megfeleltetését a nyugati kereszténységgel, ami az egész középkoron végigvonul, valamint egy nagyobb térséggel történő azonosítást, amelynek értelmében Európa kelet felé mélyen benyúlik a szláv föld és Bizánc területeire. Miután a kiterjedés a történelemben változókéony értéket jelentett – ami érvényes a középkort követő időkre is –, Geoffrey Barraclough már 1963-ban azzal a javaslattal állt elő, hogy Európát ne annyira térségként, hanem inkább olyan történeti elképzelésként határozzuk meg, amely különböző tartalmakkal telítődött az egyes időszakok során.¹⁴ Már Barraclough is szembefordult a nyugati történészek körében uralkodó azon irányzattal, amely Európát a Nyugattal, az európaiakat pedig a nyugati civilizációval azonosította, és azon a véleményen volt, hogy mindez csupán elhamarkodott döntés vagy „helytelen megfeleltetés” eredménye.¹⁵ Akármilyen találó is volt azonban ez az ideológiai kritika, még azt is hozzáfűzhetné, hogy egyszerűen lehetetlen értéksemleges Európa-fogalmat alkotni.

Ezzel meg is érkezünk kutatásunk tárgyának második, korábban felvetett kérdésköréhez. Jacques Le Goff egy korábbi megállapítása szemléletes példával világítja meg a vitatott kérdés jelentőségét. *A régi Európa és a modernitás világa* című 1994-es esszéjében Le Goff a görög mitológiáig nyúló gyökerek dacára Európa valódi születését a római uralmat követő időszakra teszi; eszerint az *Imperium Romanum* maga is tévútra vitte Európát, és inkább a Földközi-tenger térségének történelmét gazdagította.¹⁶ A rómaiak öröksége mindazonáltal már a latin Nyugat és a görög Kelet közötti szakadást jelentette Európa számára.

¹² Von den Brincken: *Europa*, 296.

¹³ Vö. Kugler, Hartmut: *Symbolische Weltkarten – der Kosmos im Menschen. Symbolstrukturen in der Universalkartographie bis Kolumbus*. In: Wenzel, Horst – Kittler, Friedrich – Schneider, Manfred (Hrsg.): *Gutenberg und die Neue Welt*. München, 1994. 33–58., különösen 56.; Münster, Sebastian: *Cosmographie. Oder Beschreibung aller Länder herrschafften und fürnemesten Stetten des gantzen Erdbodens ...Erstlich durch Herrn Sebastian Münster ...verfasst ...Jetzt aber mit allerley Gedechnuswirdigen Sachen bis in das M.D.LXXXVIII gemehret ...Gedruckt in Basel*. (Basel, 1588), XLI. Münster (meghalt 1552-ben) művének korábbi kiadásaiából (1544 óta) ellenben hiányzott ez az alak, lásd: *Sebastian Münster en zijn Cosmographie, oder Beschreibung aller Länder, Bazel 1550, door R. Oehme*. Houten, 1987. 3. A Münster műveinek történetére vonatkozó alapos kutatásért köszönet illeti munkatársamat, Tim Geelhaart.

¹⁴ Barraclough, Geoffrey: *European Unity in Thought and Action*. Oxford, 1963.; német nyelven: *Die Einheit Europas als Gedanke und Tat*. Göttingen, 1964. 7.

¹⁵ Barraclough: *Die Einheit Europas*, 8. A „helytelen megfeleltetés” fogalmát lásd: Gollwitzer, Heinz: *Europabild und Eiropagedanke. Beiträge zur deutschen Geistesgeschichte des 18. und 19. Jahrhunderts*. München, 1951.

¹⁶ Le Goff, Jacques: *Das alte Europa und die Welt der Moderne*. München, 1994. 9. A következő idézet uo. 9–13.

Csak tovább fokozta a szétválást a kereszténység, amely a 4. század óta a Nyugat legnagyobb kulturális és vallási újdonságának bizonyult. Később a római és a görög kereszténység koraközépkori kialakulása pedig olyan tartós kulturális határt hozott létre, amelyet a politikai határok csak még inkább elmélyítettek. Ez a Skandináviától Horvátorszáig húzódó választóvonal Európához csatolta a balti népeket, lengyeleket, cseheket, szlovákokat, magyarokat és szlovéneket, másfelől azonban leválasztotta Oroszországot és Görögországot. Az 1054-es skizma által megerősített határvonal végleg kivonta a római pápaság befolyása alól a görög egyházat, és elszakította a nyugati kereszténységet Bizánctól és az ortodox világtól. Barraclough szerint így került tehát egymással szembe egyfelől a pompája teljében álló Bizánc, az antik római birodalom örököse, oldalán az orosz világgal, másfelől a Nyugat, amely „megosztott volt, barbár befolyás alatt állt, a két főség, a pápa és a császár pedig alig-alig volt képes egységbe kovácsolni”, de ahol mindezek dacára rendkívüli gazdasági, politikai és kulturális fellendülés, valamint egyre erősödő expanzió volt kibontakozóban. Ez a világ, a latin kereszténység testesítette meg a középkori Európát. A kereszténység közössége mellett a királyságok voltak azok, amelyek először vázolták fel Európa körvonalait. Így került előtérbe a „nemzetek Európája”, mely az egységben kibontakozó sokféleséget valósította meg.

Amikor Le Goff Európát a latin Európával, a nyugati, római egyház területével, a Nyugat világával azonosítja, a megfeleltetés mindenekelőtt egy tudományos hagyományon nyugszik. „Európa születését” már jóval azelőtt a frank népnek tulajdonították, hogy Le Goff Európa kialakulásának idejét az ókor és a középkor közötti átmeneti időszakra és a későbbi, birodalmi területen zajló germán államalapításra helyezte¹⁷, s ezt a tant egy nagyszabású, Mannheimban, Párizsban és Berlinben megrendezett kiállítás pedig nemrégiben fel is frissítette.¹⁸ Christopher Dawson ezt a gondolatot vitte tovább 1932-es, *The Making of Europe* című híres könyvében, amelyben a Karoling birodalom alapítását olyan cezúraként jelölte meg, amely „az egész középkori–keresztény kultúra fejlődésének alapját és kiindulási pontját” jelentette.¹⁹ Szerinte a birodalom ezzel párhuzamosan olyan fejlődési útra terelte Európát, mely szinte megszakítás nélkül egészen az újkorig tartott. Az Európa és a Nyugat közötti megfeleltetés következő változatát Robert Bartlett új műve mutatja be, melynek angol eredetije Dawson címét vette át. Bartlett szerint azonban a „latin kereszténység expanziója” volt az, ami 950 és 1350 között a telepítések hullámai, kereszties hadjáratok és térítő utak révén létrehozta Európát.²⁰

A Kelet-Európa történetével foglalkozó szakemberek és a Bizánc-kutatók újra és újra felemelték szavukat ez ellen a felfogás ellen. 1950-ben Oskar Halecki megpróbálta bebizonyítani, hogy a nyugati történetírás alábecsülte a Kelet részesedését Európa történelmének alakításában, mely megállapítás véleménye szerint különösen az európai államrendszerek 14–16. századi kiépítésének korára érvényes.²¹ Figyelemre méltó, hogy később éppen Daw-

¹⁷ Burns, C. Delisle: *The First Europe*. London, 1947. Az idézetet lásd: Barraclough: *Die Einheit Europas*, 12.

¹⁸ *Die Franken – Wegbereiter Europas. Vor 1500 Jahren: König Chlodwig und seine Erben*. 2 Bde. Mainz, 1996.

¹⁹ Dawson, Christopher: *The Making of Europe. An Introduction to the History of European Unity*. London, 1932., német nyelven: *Gestaltung des Abendlandes*. Köln, 1950. 276.

²⁰ Bartlett, Robert: *The Making of Europe. Conquest, Colonisation and Cultural Change. 950-1350*. London, 1993., német nyelven: *Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt. Eroberung, Kolonisierung und kultureller Wandel von 950 bis 1350*. München, 1996.

²¹ Halecki, Oskar: *The Limits and Divisions of European History*. London-New York, 1950., német nyelven: *Europa. Grenzen und Gliederung seiner Geschichte*. Darmstadt, 1957.

son nyilatkozott elismerően Haleckiről, mondván, senki előtte nem válaszolta meg ennyire átfogóan az Európára vonatkozó vitás kérdéseket. Dawson egyetértett Haleckivel abban a tekintetben, hogy a középkori Kelet-Európa is királyságok közössége volt, politikai struktúrája pedig igencsak hasonlított a sok államot magában foglaló Nyugatéhoz, amellyel egyébként közös kulturális és vallási hagyományokon osztozott. Még ennél is fontosabb azonban, hogy milyen további következtetéseket kapcsoltak a történeti Európa-kép ilyen jellegű kiterjesztéséhez. Hiszen Európa jelenleg uralkodó, Nyugat-Európára történő korlátozása annak az európai történelemről mint az emberi haladás egyetemes történetéről alkotott felfogásnak az eredménye, amely Gibbonra és Condorcet-re vezethető vissza. Ezzel szemben Kelet-Európa története „az anyagi fejlődésbe vetett naiv bizalom jótékony kiigazítását jelenthetné, amely a legutóbbi generáció alatt olyannyira elharapódzott a nyugati kultúrában, Európában és Amerikában egyaránt”.²² Kelet-Európához hasonlóan Bizánc esetében is felvethető az Európához tartozás kérdése és egyáltalán a fejlődés mércéjének viszonylagossága. Míg Gibbon „a római birodalom ezeréves széthullásáról és bukásáról” beszélt, az újabb kutatás már felismeri a „túlélés képességében” rejlő történelmi vívmányt.²³ E szerint a Bizánc bukásának okaira irányuló vizsgálódásnál fontosabb lehet annak vizsgálata, hogy „milyen feltételek és erők voltak azok, amelyek az állandó külső és belső fenyegetettség dacára ilyen nyilvánvaló teljesítményt, kitartást és túlélést tettek lehetővé”.

Mindenesetre nem csupán a Nyugat és Kelet viszonyán áll vagy bukik az a kérdés, melyik Európa is legyen a középkorra irányuló európai történettudomány tárgya. Ennek a tudománynak ki kell terjednie a zsidóság és az iszlám nem keresztény kultúráira is, melyek vitathatatlanul az egyetemes európai történelem részét képezik, és amelyek beemelése az európai történelem keretei közé mégis nehézségeket okoz. Ne áltassuk magunkat: aki a valóság talaján álló európai történettudomány művelésére adja a fejét, gondos vizsgálatnak kénytelen alávetni szakterületünk tudományos és ideológiai alapjait, valamint azon kultúrtudományok rendszerét, amelyekhez az tartozik. Hiszen az általunk művelt medievisztika a latin Európa tudománya.²⁴ Az egész kontinens történetére vonatkoztatva azonban még kiegészül a Bizánc-kutatással és a szlavisztikával a kelet- és dél-európai térségben, az iszlám-kutatással a spanyolországi és itáliai muszlim uralom tekintetében, végezetül pedig a judaiztikával, mely a középkori Európában vándorló zsidóság elterjedtségével foglalkozik. Tudománytörténeti szempontból kétségtelen, hogy ezen tudományterületek kialakulása legalább annyira megalapozott, mint a modern állam kialakulása során létrejövő nemzeti történettudományé. De vajon a tudományágak és tudományterületek ezen arzenáljái-e a jövő? Elegendő-e az említett történet- és kultúrtudományok interdiszciplináris együttműködése, ha egyszer jól tudjuk, hogy az interdiszciplináris megközelítés iránt támasztott igény túlságosan gyakran vezet arra az eredményre, hogy személyes felelősségünket a szaktudósokra hivatkozva hártjuk el? Nem inkább a transzdiszciplinaritás lenne elvárható, tehát a hagyományos, saját szakterületen túlmutató gondolkodás és kutatás, valamint a tudományterületek szerinti szigorú felosztás háttérbe szorítása, ami jó eséllyel rövid időn belül

²² Dawson, Christopher: Vorwort. In: Halecki: *Europa*, X.

²³ Maier, Franz Georg: *Einleitung: Byzanz als historisches Problem*. In: Maier, Franz Georg (Hrsg.): *Byzanz*. (Fischer Weltgeschichte, Bd. 13.) Frankfurt am Main, 1973. 21. (A következő idézetet is lásd ugyanitt)

²⁴ Vö. Goetz, Hans-Werner: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*. Darmstadt, 1999.; Oexle, Otto Gerhard (Hrsg.): *Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung am Ende des 20. Jahrhunderts. Mit Beiträgen von Arnold Esch, Johannes Fried und Patrick J. Geary*. (Göttinger Gespräche zur Geschichtswissenschaft, Bd. 2.) Göttingen, 1996.

olyan új tudományágak kialakulásához vezetne, amelyek megőriznék a régiek legkiválóbb vívmányait?

Egy ilyen folyamat nem mástól fosztaná meg a hagyományos medievisztikát, mint legbenső mondanivalójától. A nyugati világon kívül már önmagában a „középkor” fogalma is erősen vitatható. Ahol nem volt ókor, ott a szó szoros értelmében aligha beszélhetünk középkorról; ahol pedig a latin nyelv és a római kultúra hagyománya veszendőbe ment vagy később sem adaptálódott, ott a középkor és az újkor esetében olyannyira jellemző reneszánszra sem került sor.²⁵ Ha különböző módon is, de mindkét állítás igaz a keleti szlávokra és a bizánciakra, a zsidókra és a muszlimokra. Középkorról tulajdonképpen csupán a latin világ vonatkozásában beszélhetünk. Ha ez a korlátozás megszűnne, a medievisztika létalapja (*raison d'être*) válna kétségessé, amely a Nyugat történeti önértelmezésének megszállásában határozható meg. De valóban elkerülhetetlen ez a fejlődési folyamat? Megakadályozhatjuk-e még, szükséges-e elszenvetnünk, egyáltalán kell-e támogatnunk és formálnunk ezt a folyamatot?

Köztudottan aligha jósolhatjuk meg és csak kevésbé befolyásolhatjuk, mit hoz a jövő; vitán fölüll áll azonban, hogy történészként felelősek vagyunk a jelenünkért. Természetesen más kiforrott tudományhoz hasonlóan a történettudománynak is sajátja az autonómiára való törekvés, az a kritikai módszer pedig, amit kifejlesztett, olyan kincs, amelyet védelmeznünk kell, bármi történjék is. De legalább ennyire bizonyos az is, hogy a történelmi változás szüntelen folyamata tőlünk is alkalmazkodást vár el; ez nem holmi defektus, amelyre panaszkodni kellene, hanem éppenséggel a kutatás létfeltétele. Hiszen amióta Kant és Weber révén tudjuk, hogy a tudomány ugyan sokat tud, de semmit sem ismer el igazságként, tehát amióta a kutatást keresés és rátalálás bevégezhetetlen folyamatként határozták meg, azóta csak az élet az, ami kérdéseket tesz fel a tudománynak.²⁶ A középkortörténet is legalább annyira korszakhoz kötött, mint amennyire igyekszik megőrizni autonómiáját – éppen ezért állítják kihívások elé napjaink történelmének alapvető változásai.

Azonban kétség sem férhet ahhoz, hogy az ehhez hasonló áttörések idejét éljük. Az utóbbi évtizedek és különösen az 1989–1990-es események óta drámai módon felgyorsult Európa egységesülésének folyamata. Sokáig csak a nemzetállami kompetenciák viszonylag nyugodt leépítéséről volt szó egy egységes gazdasági térség javára, melynek teljesítőképessége egyre több nyugati államot vonzott magához, most viszont felmerül a kérdés, mely közép-kelet-, sőt kelet-európai országok kerüljenek be a jövőben az Európai Unióba. Vitatható a balti államokon túl fekvő országok, illetve Lengyelország, Csehország, Szlovákia és Magyarország hovatartozása, elsősorban azonban Oroszországgé, a Balkán és Törökországgé – másfelől azonban Görögország csatlakozásával már rég áttörtük a korábbi kulturális határokat. Még ha a keleti szlávok és a muszlim peremvidékek integrációja nyitott kérdés marad is, a már most megvalósult vagy legalább előkészített európai egység újdonságot jelent az egész általunk ismert történelem vonatkozásában.

Pillanatnyilag bizonytalan, meddig maradnak képlékenyek a keleti határok. Ám az európai mozgása, tekintettel az emberek néhány évvel ezelőtt még elképzelhetetlennek tűnő mobilitására, már most is példátlanul sűrű kulturális kölcsönhatáshoz vezetett. Nehéz

²⁵ Vö. Pitz, Ernst: *Mittelalter* szócikke. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 6. München–Zürich, 1993. 684–687. hasáb, különösen 685.

²⁶ Oexle, Otto Gerhard: *Geschichtswissenschaft im Zeichen des Historismus. Studien zur Problemgeschichte der Moderne*. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 116.) Göttingen, 1996.; Germer, Andrea: *Wissenschaft und Leben. Max Webers Antwort auf eine Frage Friedrich Nietzsches*. (Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft, Bd. 105.) Göttingen, 1994.

elképzelné, hogy ez a fejlődés a visszájára fordulhat. Nem csak Európa jövőben megvalósuló valóságos egysége idején, hanem már a jelenben foglalkoznunk kell a mindennapi élet során a kontinensen korábban ismeretlen hőfokon fellépő kulturális érintkezésekkel és konfliktusokkal. Milliónyi muszlim hitű török él Németországban, svédek és dánok dolgoznak Portugáliában, lengyel diákok látogatják a Viadrina Egyetemet az Odera-menti Frankfurtban, sőt hamarosan elkövetkezhet az az idő is, amikor uniós szerződések alapján az ukránok is igényt tarthatnak a lakóhely szabad megválasztásának jogára. Nem élvezhetjük tovább az idegenségben rejlő egzotikumot, hanem a mindennapi élet során kell elboldogulnunk vele.

A történettudománynak reagálnia kell erre a fejlődésre, ez pedig a medievisztikára is érvényes. Akinek volt már ahhoz hasonló élménye, mint amit én röviddel ezelőtt egy Nagy Károlyról tartott szemináriumon átéltem, ahol egy Németországban született török hallgató csupán egyszer emelkedett szólásra, mégpedig akkor, amikor izzó szemmel és elragadtatott hangon szólt hozzá a Mohamed történelmi hatásáról folytatott eszmecserehez, az tudja: a középkorkutatás és -tanítás régi elméletei most megmértetnek és megszámláltnak. Vajon elegendő-e a jövőben interdiszciplináris beszélgetések során megosztani nézeteinket, írásban pedig mindössze a könyvkötő mesterség szintjén összetartozó szintéziseket létrehozni? Történészként hosszú távon éppoly kevésbé mentegetőzhetünk a szakember korlátozott hatáskörére hivatkozva, mint ahogyan a gyakorlati életben sem hagyatkozhatunk mások illetékességére idegenekkel folytatott nézeteltéréseink során. Aki manapság a történetész mesterségét gyakorolja, annak egyedül kell dűlőre jutnia olyan dolgokkal, melyek a valóságban csak nehezen ragadhatók meg.

A medievisztika már túlságosan régóta vizsgálja Európa történetét egyoldalúan a haladás és az eljövendő modern kor szemszögéből, még hozzá annak a történettudománynak a zászlaja alatt, amely számára a történelem ókor és újkor közötti szakaszának vizsgálatát tűzte ki célul. Bizonyoságként legyen elegendő arra emlékeztetni, mekkora visszhangot váltott ki az elmúlt évtized során a nemzetközi történettudományban az érett középkor virágzásáról, valamint a gregorián és sok egyéb 11–12. századi forradalomról szóló tétel.²⁷ Az egységes és jobbára törvényszerű fejlődési irány feltevése csak úgy volt lehetséges, ha a görög ortodoxokat, továbbá a zsidó és muszlim világot kizárták a történelmi Európa képéből. Hiszen kétségtelen, hogy Bizánc történetét képtelenség lenne azzal a fejlődési folyamattal leírni, amely az ókor–középkor–újkor felosztás felvilágosodás-kori triászának felel meg. A kelet-rómaiak már a kereszténység korai szakaszában kifejlesztették azt a ragaszkodást a változatlanhoz, amely kizárt minden fejlődést; ezeken a területeken ezért nem találtak táptalajra sem a reneszánsz mozgalmak, sem a felvilágosodás, sem pedig az ipari forradalom tanai. A Nyugattal ellentétben még reformok is alig bontakoztak ki, még ha valóban léteztek is ehhez hasonló törekvések.²⁸

A Kelet, a zsidók és a muszlimok messzemenő kiiktatása Európa középkori történelméből oda vezetett, hogy a Nyugat maga is homogénebbnek tűnt, mint amilyen valójában volt. A Nyugatról szóló szakirodalom alapján különösebb nehézség nélkül kimutatható, hogyan simítják el és hogyan egyenlítik ki általánosító kijelentések révén az egyes országok és régiók közötti különbségeket és az eltérő fejlődési ütemet. Csak elég messzire kell tekintenünk

²⁷ Vö. Borgolte, Michael: *Einheit, Reform, Revolution. Das Hochmittelalter im Urteil der Modernen*. Göttingische Gelehrte Anzeigen, 248. (1996) 225–258.

²⁸ Vö. Patlagean, Evelyne: *Das byzantinische Kaiserreich von 1054 bis 1122*. In: Vauchez, André (Hrsg.): *Die Geschichte des Christentums*. Bd. 5.: *Machtfülle des Papsttums (1054–1274)*. Freiburg–Basel–Wien, 1994. 3–32., ide vonatkozóan: 22–27.

ahhoz, hogy megállapíthassuk, milyen elhamarkodott ez az egybecsengés. Ugyan mi lehet közös például a skandináv Északban és az Ibériai-félszigetben? Míg Dánia, még inkább Norvégia és Svédország korai története 1050 körül közvetlenül belesimult a középkorba azáltal, hogy az egyházszerkezet és a királyság intézménye révén hasonultak a frank utódállamokhoz, addig Spanyolország Európától elfordult ókeresztény lakói a gótok birodalmáról szőtték álmaikat, melynek újjáépülését a muszlimokkal folytatott ádáz küzdelem közepette remélték.²⁹ Nem igényel nagy erőfeszítést, hogy még a Nyugat szívéét alkotó államokban is eltérő fejlődési irányokat ismerjünk fel az élet legfontosabb területein. Így Németországban a reformpápaság olyan időszakban kísérelte meg megfosztani a királyság intézményét valóságos töltetétől, amikor a szomszédos Franciaországban éppen hogy megerősödött az uralkodó pozíciójából fakadó szakrális tisztelete.³⁰

A korábbi középkorkutatásban tapasztalható erőteljes irányzatokkal szemben, amelyek az európai történelem folyamatának egységesítésére törekedtek, Európa határainak jelenlegi, messze kelet felé történő kiterjesztése inkább az európai sokszínűség határozottabb tudatosítását és nagyobb méltánylását helyezi előtérbe. A középkorral foglalkozó megújult történettudomány a modern kort megelőző európai történelemben rejlő, időben elkülönülő, ellentétes irányú, sőt egymásnak ellentmondó folyamatok fokozott megértésére ösztönözhetne. Azonban nem csupán a jelenből táplálkozó tapasztalatok azok, amelyek a történeti koncepciók újragondolására kényszerítenek bennünket, hanem már maga a korábbi történetírás is hasonló belátásra jutott. Otto Brunner német társadalomtörténész már évtizedekkel ezelőtt rámutatott arra, hogy átfogó fejlődéstörténetről legfeljebb bizonyos ideológiai előfeltételezések árán lehet szó. Brunner a „fejlődés” gondolati egységét csak a valóság némely töredékére látta értelmezhetőnek, miközben az egész történelmet szüntelen változások folyamataként ragadta meg, ami lényegesen különbözik a korábbi felfogástól.³¹ Franciaországban Fernand Braudel és iskolája állt elő azzal a nézettel, hogy a történelem során az idő kereke rendszerint eltérő sebességgel forog, annak függvényében, hogy az élet mely területét szemléljük.³² Végül pedig az újkor történetét kutató Reinhart Koselleck kimutatta, hogy a „történelem” szó mint egyes számban álló gyűjtőnév maga is a modern kor terméke, ennek megfelelően a modern kort megelőző korszak különböző történelmek sokaságából áll össze.³³ Ha ezekből a felismerésekből levonjuk a megfelelő következtetéseket,

²⁹ Vö. Vones, Ludwig: *Geschichte der Iberischen Halbinsel im Mittelalter (711–1480). Reiche, Kronen, Regionen*. Sigmaringen, 1993. 35., 78.

³⁰ Vö. Tellenbach, Gerd: *Die westliche Kirche vom 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert*. Göttingen, 1988. 177., 188., 194.; Ehlers, Joachim: *Die Kapetinger*. Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz, 1987. 62., 79.; uő.: *Der wundertätige König in der monarchischen Theorie des Früh- und Hochmittelalters*. In: Heinig, Paul-Joachim (Hrsg.): *Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift Peter Moraw*. (Hist. Forsch., Bd. 67.) Berlin, 2000. 3–20. Tellenbach ismételt hangsúlyozta, hogy sohasem következett be a keresztény uralkodói hatalom megfosztása szakrális jellegtől (pl. *Die westliche Kirche*, 269.)

³¹ Vö. Borgolte, Michael: *Das soziale Ganze als Thema deutscher Mittelalterforschung vor und nach der Wende*. Francia, 22 (1995) 155–171., különösen 168.

³² Braudel, Fernand: *Histoire et sciences sociales, La longue durée*. Annales, 13. (1958) 725–753.; német nyelven in: Bloch, Marc–Braudel, Fernand–Febvre, Lucien: *Schrift und Materie der Geschichte. Vorschläge zur systematischen Aneignung historischer Prozesse*. Hrsg. Von Claudia Honegger. Frankfurt am Main, 1977. 47–85.; vö. Burke, Peter: *Offene Geschichte. Die Schule der Annales*. Berlin, 1991. 37.

³³ Koselleck, Reinhart: *Die Herausbildung des modernen Geschichtsberiffs*. In: Brunner, Otto–Conze, Werner–Koselleck, Reinhart (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 2. Stuttgart, 1975. 647–691.

arra jutunk, hogy a középkort sokszínű világgént értelmezzük, Európa egyetlen története helyett pedig az európai élet számos történetét meséljük el.

Nem vitás, ez a követelmény rögvest azt a kifogást válthatja és váltja is ki, hogy aki sok különálló történeti világot kíván feldolgozni és ábrázolni, az könnyen abba a csapdába eshet, hogy semmit sem képes megmagyarázni, és elvész a múlt sötét útvesztőjében. Valóban kénytelenek vagyunk komolyan venni azt az aggodalmat, mely szerint azáltal, hogy feladjuk azt a gondolkodásmódot, amely a Nyugatot állítja az európai egység gondolatának középpontjába, egyben el is tévedhetünk az európai sokszínűség útvesztőjében. Pontosán ezért van szükség arra, hogy az európai középkortörténet, ha jövőt szeretne magának, éppen ezen a ponton, az egység és sokszínűség alapelveinek erőterében kiállja a próbát. Ez azonban csak akkor sikerülhet, ha minden erőnket latba vetve dolgozunk, és használjuk a rendelkezésre álló eszközöket, a történetkutatót éppúgy, mint a történetírást eszköztárát.

Az európai középkorkutatás sosem veszhet el a részletekben, ha egyáltalán ad valamit a nevére. Az összefüggések elemzése és az összehasonlítás azok a módszertani ellenszerek, amelyek megvédene az objektivizmusba történő visszazuhanástól.³⁴ Ugyanis ez a két eljárás mód, amelyet az egész kontinensre és a történeti fogalmak egész gazdag tárházára vonatkoztathatunk, nem az egyetemes egység felismerését vonja maga után, hanem mindössze olyan *egységeket*, amelyekben az egyedi sokszínűsége feloldódik.³⁵ Az összehasonlítás és az összefüggések elemzése révén nem egy kizárólagos, központi fejlődési irány felismeréséhez juthatunk el, hanem a tömörítés azon rendszeréhez, melyben az elemek átfedik egymást, és érintkeznek egymással. A különböző összefüggések hálózatai már maguk is egyedi európai mértékkel rajzolják meg az egymásra rétegződő kölcsönös viszonyokat. Itt csupán néhányat nevezek meg az érintett kutatási területek közül, amikor olyan kutatási irányokat említek, mint az úthálózat és a közlekedés, a küldöttségek, a királyi találkozók és a politikai összejövetelek, a kereskedelem, a zarándoklatok és zsinatok, a vándordiakok tolalából származó útleírások, a nemesek és a kézművesek utazásai, mindenekelett azonban a különböző kultúrák közötti érintkezés, stb. vizsgálata. Egészen más összefüggések bontakoznak ki az európai összehasonlítás során, különösen akkor, ha azt a szokásostól eltérő módon nem csupán a környező országokra korlátozzuk. A történeti komparatistikában rejlő innovatív lehetőségek csak akkor bontakozhatnak ki, ha azokat gyakran változó szempontok közepette valóban európai távlatokban alkalmazzuk, a Kijevi Rusztól Izlandig, a korai Finnországtól a rendkívül fejlett, Szicíliára és Apuliára kiterjedő normann birodalomig.³⁶ A történelmi jelenségek váratlan helyen bekövetkező újbóli felismeréséből adódó öröm – hasonlóan a történelem sokszínűségére való rácsodálkozáshoz – olyan, az összehasonlításból fakadó érzelmi alapélmény, amely nem csupán a másilyn iránti fogékonyságunkat erősíti a történelemben, hanem mindenekelett visszahatnak a már régóta ismert, hirtelen azonban új megvilágításban feltáruló dolgok felismerésére is. Éppen ezért az ösz-

³⁴ A történeti összehasonlítás módszereivel és gyakorlatával kapcsolatban lásd újabban: Kaelble, Hartmut: *Der historische Vergleich. Eine Einführung zum 19. und 20. Jahrhundert*. Frankfurt–New York, 1999.; vö. Borgolte, Michael: *Die Erfindung der europäischen Gesellschaft. Marc Bloch und die deutsche Verfassungsgeschichte seiner Zeit*. In: Schöttler, Peter (Hrsg.): *Marc Bloch. Historiker und Widerstandskämpfer*. Frankfurt–New York, 1999. 171–194.; uő.: *Otto Hintzes Lehre vom Feudalismus in kritischen Perspektiven des 20. Jahrhunderts*. In: von Fryde, Natalie–Monuet, Pierre–Oexle, Otto Gerhard (Hrsg.): *Die Gegenwart des Feudalismus*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 173.) Göttingen, 2002. 247–269.

³⁵ Vö. újabban: Borgolte: *Nationalgeschichten*, 94. jegyzet.

³⁶ Kísérletképpen Borgolte, Michael: „Europa ein christliches Land”. *Religion als Weltstifterin im Mittelalter?* Zeitschrift für Geschichte, 48. (2000) 1061–1077.

szezhasonlító európai középkortörténet nem vonja maga után okvetlenül a nemzeti történelmek és az egyes szakterületek megszüntetését.³⁷ Sokkal valószínűbb, hogy az összehasonlító középkortörténet, amely jó esetben Európa valamennyi részét figyelembe venné, még hosszú ideig rá lesz utalva a nemzeti történettudományokkal és az érintett önálló szakágakkal történő együttműködésre. Hiszen a komparatiztika csak akkor láthat munkához, ha az említett területeken folytatott részkutatások már bizonyos eredményekre vezetnek, és ezekhez hozzárendelhetünk más térségekből származó analógiákat, illetve ellentmondásokat. Csak ezután következhet az összehasonlítás szimmetrikus kibontakoztatása, tehát ne becsljük alá a korábbi egyedi jelenségeket, valamint bátran vállalkozzunk általánosításokra, egyben a különbségek felbecsülésére is. Mivel az összehasonlítás a természettudományos kísérlet bölcsészeti- és társadalomtudományi megfelelője,³⁸ lehetséges alkotó módon kérdésfeltevéseket átültetni az egyik területről a másikra. Ezáltal maga az összehasonlító munka adhat újabb lendületet az egyes szaktudományok részletekre irányuló munkájának. Reményem és elvárásom szerint az európai középkorkutatás a hagyományos történettudomány mellé lép majd – kérdései révén a partikuláris történetírás eredményeiből fog táplálkozni, amelyeket azonban tágabb látókörébe épít be, ezáltal más középkortudósok számára is hozzáférhető vonatkoztatási pontokká teszi azokat. Másként, azaz gyakorlatiasabban megfogalmazva, az európai irányultságú középkorkutató választott témáját Európa legalább két országában vagy térségében dolgozza fel – vagy pedig egy asztalhoz ülteti a különböző származású szakembereket, maga pedig a komparatív kutatás menedzsereként tevékenykedik. Az új kutatóintézet véleményem szerint mindkét feladatot hivatott betölteni és támogatni.

Az összehasonlító európai középkorkutatás könnyen vezethetne vissza a pozitívizmus útjára, amely a történelem végtelenül változatos jelenségeit törvényszerűségekre kívánta korlátozni;³⁹ ez az út azonban filozófiai és tudományelméleti szempontból is olyan visszalépés lenne, amelyet feltétlenül el kell kerülni. Másfelől az átfogó összehasonlító tételek megfogalmazása olyan rendkívüli feladatként tornyosul előttünk, amelyhez még egyáltalán nem rendelkezünk elegendő tapasztalattal. Elég csupán egy pillantást vetnünk a *Lexikon des Mittelalters* olyan szócikkeire, mint a „paraszt” vagy a „város”, hogy megállapítsuk, mennyire nehéz is az, hogy a történelmi analógiák mellett engedjük jogos érvényre jutni egy adott jelenség különleges jellemzőit, eközben pedig elkerüljük mindkét irányban az ostobának és közhelyszerűnek tűnő ítéleteket.⁴⁰ Természetesen nincs olyan területe a történelemnek, ahol lehetséges volna az egész középkori Európa megragadása számításba vehető változatainak összességével együtt; ám ennek belátása Durkheim pozitívizmus-kritikája óta banálisnak számít.⁴¹ Arra azonban törekedhetünk, hogy átlagos igényeket kielégítő rendet teremtsünk a történelmi jelenségek végtelen sokaságában. Az a komparatív módszer szerint eljáró történettudomány, amely tudomásul veszi a történelmi megismerés lehetőségeinek korlátait, továbbá beéri azzal, hogy a részletekből csupán a valóság egy töredékének

³⁷ Erre vonatkozóan lásd még: Borgolte: *Nationalgeschichten*, passim.

³⁸ Durkheim, Emile: *Die Regeln der soziologischen Methode*. Hrsg. und übers. v. René König. Neuwied, 1961. 205.

³⁹ Przybylski, Hartmut: *Positivismus* szócikke. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Bd. 7. Darmstadt, 1989. 1118–1122. hasáb, különösen 1119. (A. Comte-ot követően).

⁴⁰ Rösener, Werner: *Bauer, Bauerntum* címszavai. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 1. München–Zürich, 1980. 1563–1571. hasáb; Pitz, Ernst: *Stadt* szócikke. A. Allgemein. In: *Lexikon des Mittelalters*. Bd. 7. München, 1995. 2169–2174. hasáb

⁴¹ Vö. Borgolte: *Die Erfindung*, 184.

és nem teljes egészének képét állítja össze, közvetítheti az emberi cselekvés mozgástereiről alkotott elképzelést, amire nekünk magunknak szükségünk van ahhoz, hogy saját korunkban megállhassuk a helyünket. Hiszen egyedül a kutatás révén a történettudomány nem képes eleget tenni eljövendő feladatainak. Történetírásra is szükség van ahhoz, hogy megfelelően szemléltessük, mi is az, ami különlegessé tette, sőt összetartotta a multipoláris Európát. Csak ez világíthat rá az azonosságok és eltérések kényes viszonyára a középkori történelemben.

Am egyáltalán lehetséges-e napjainkban a középkori Európa történetének megírása? Nem igényel-e a történetírás olyan, már korábban megalapozott tárgyat, amelyet az olvasók ismernek, és össze tudnak kapcsolni saját tapasztalataik világával?⁴² Nyilvánvaló, hogy az új, multikulturalitás által behálózott Európa – mint korábban már szóba került, ez újdonság a történelemben – aligha felelhet meg ezeknek a várakozásoknak. Ma bizonyára meg lehetne írni a Nyugatot megtestesítő Európa történetét a nyugat- és közép-európaiak számára, de érvényes lenne-e mindez egy egységesülő, vagy legalábbis a kulturális határokat nyitogató Európa vonatkozásában is, mint ahogyan ezt jelenleg tapasztaljuk?

Tudomásom szerint korunk európai történettudományának súlyos, és bátran mondhatjuk, központi problémáját mindeddig leginkább Norman Davies angol Kelet-Európa-szakértő ragadta meg, aki elfogadható megoldást is talált rá.⁴³ Davies vette a bátorságot, és 1996-ban ezerháromszáz sűrűn teleírt oldalon megrajzolta Európa egyetemes történetét, emellett az európai történetírás alapkérdéseit is feszegette. Davies szerint „Európa” gondolata viszonylag fiatal, a felvilágosodás terméke és csupán az 1700 körüli évtizedek óta számolhatunk vele.⁴⁴ Mielőtt azonban egyáltalán szóba kerülhetett Európa történetének megírása, lassan ki kellett alakítani az Európáról magáról alkotott koncepciót. Ezzel kapcsolatban Davies a francia történetírót és államférfit, François Guizot-t és az ő *Histoire de la civilisation en Europe* című művét említette (1828–1830) – az európai történetírás eme úttörő munkája a Sorbonne-on elhangzott előadások alapján készült.⁴⁵ Davies azonban még korunkban sem tartotta elérkezettnek az időt ahhoz, hogy kielégítő képet alkossunk Európa teljességéről, véleménye szerint még mindig túlságosan erős az államnemzeti és a nemzeti történelmi irányvonal. Davies ebből azt a következtetést vonta le, hogy „az európai történelem újrafarmálásának a tágabb európai közösség fokozatos megalkotásával együtt kell előre araszolgatnia”⁴⁶, majd ábrándok nélkül tette hozzá ezzel kapcsolatos várakozásait: „Egyik sem megy máról holnapra.”⁴⁷ Mindaz, amire jelenleg vállalkozhatunk, nem más, mint egy pointilista jellegű ábrázolás – Davies is erre tesz javaslatot a maga lenyűgözően mesteri módján.⁴⁸ Ez meg is felelne annak, ahogyan az európaiak a különbséget megtapasztalják. Mivel Európa sosem alkotott politikai egységet, a különbözőség (*diversity*) egyik legszilárdabb jellemvonása. Európa különböző részei eltérően reagálnak ugyanazon tapasztalatok-

⁴² Vö. Schmale, Franz-Joseph: *Die Reichenauer Weltchronistik*. In: Helmut Maurer (Hrsg.): *Die Abtei Reichenau. Neue Beiträge zur Geschichte und Kultur des Inselklosters*. Sigmaringen, 1974. 125–158., itt 125.; Schulze: *Phoenix Europa*, 9., továbbá Borgolte: *Nationalgeschichten*, 79. jegyzet.

⁴³ Fentebb, a 2. lábjegyzetben szerepelnek azok a címek, melyek nagyobb részt az 1999 szeptemberében megtartott előadást követően jelentek meg.

⁴⁴ Davies, Norman: *Europe. A History*. Oxford–New York, 1996. 7.

⁴⁵ Davies: *Europe*, 15.

⁴⁶ „Az európai történelem újragondolásának párhuzamosan kell haladnia a tágabb európai közösség létrehozásával. „

⁴⁷ Davies: *Europe*, 36.

⁴⁸ Davies: *Europe*, IX.

ra, az egész európai civilizációt tekintve különbözőek a nemzetállamok és kultúrák, különbözik a hatalom megszilárdulásának és hanyatlásának ritmusa.⁴⁹ Az úttörő munkát végző Guizot nem az egyetlen volt, aki Európa leginkább szembeszökő jellemzőjét a különbözőségben látta. A kilencvenes évek eleje óta – folytatja Davies – nem vihető tovább az a gondolat, mely Európa egységét szigorúan a nyugati részre vonatkoztatná. Nem lehet Kelet-Európát elutasítani és kitzsítani csupán azért, mert „másilyen”. Ezzel szemben Norman Davies a következőt hangsúlyozza: „Minden európai ország más. Minden nyugat-európai ország más.”⁵⁰ Másfelől azonban fontos hasonlóságok is vannak, amelyek összekötik a széthúzó elemeket. Egy olyan állam, mint Lengyelország talán különbözik Németországtól vagy Angliától, azonban a lengyel tapasztalatok világa erősen köthető az írekéhez, vagy a spanyolokéhoz, mint ahogyan ez sok más nyugat-európai állam esetében is tapasztalható. Davies szerint Európának ezen helyzete éppen megfelelő arra, hogy pluralisztikus szemzőgből közelítse meg a történelmet, és átlépje a fennálló korlátokat. Jóllehet természetes dolog a történelemben saját gyökerek után kutatni, azonban eddig még aligha sikerült a múltban feltárni a jövőbeli európai egység mozgatórugóit. A kontinensen azóta hiányzik az egység eszményképe – így az újkorkutató Davies –, amióta a reneszánsz és a reformáció megosztotta Európát. Az Amerikai Egyesült Államok olvasztótégelyéhez hasonlóan Európa minden egyes mozaikkockája egyenlő súllyal esik latba.⁵¹ Rendkívül fontos felülkerekedni azokon a történeti félremagyarázásokon és félreértéseken, amelyek minden nemzet esetében előfordulnak; azonban az európai történelemre vonatkozóan sem könnyű megegyezésre jutni. A történészek mindenesetre hozzájárulhatnának a közösségi érzés fejlődéséhez azáltal, hogy mindenek előtt közös szellemi otthont teremtenek az európaiak azon milliói számára, akik az eltérő identitások integrációja révén már most átlépték a fennálló határokat.⁵² A folyamat végén remélhetőleg Európa új víziója áll, egy olyan mítosz, mely az európai múltból alkotott új képen alapul, és amely végigkísérheti az Európa jövőjére vonatkozó új reményeket.⁵³

Davies mindent összevetve olyan Európa-történetet írt, mely az én szememben valóban súrolja annak határait, amit pillanatnyilag az európai történetírás magában foglalhat: nem egy egységes téma zárt története az, hanem sokrétű választások és összefüggések leképezése a témára vonatkozó fogalmak és szempontok látszólag önkényes, valójában igen találó megválogatása révén. Davies tudománypolitikai szempontból is jól helyezte el művét: hiszen mi sem lehet előkelőbb feladat egy európai történész számára, mint hogy munkájával hozzájáruljon a valós európai egység- és békefolyamat megszilárdításához.

Az újonnan létesített *Institut für vergleichende Geschichte Europas im Mittelalter* tevékenysége tehát nem korlátozódhat kutatási feladatok irányítására és ösztönzésére vagy nemzetközi eszmecserére. Inkább olyan nyugalmi övezet megteremtésére hivatott, melyben a középkori Európa történetére vonatkozó monográfiák szülehetnek. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy megtanuljunk európai történelemben gondolkodni, ehhez azonban el kell mélyednünk önmagunkban, és felül kell emelkednünk az intézményesült tudomány hektikus működésén. Közönségünk, olvasóink és hallgatóink a jövőben joggal és egyre gyakrabban kérnek majd számon rajtunk annak a történelmi háttérét, hogy miért is mond

⁴⁹ Davies: *Europe*, 16.

⁵⁰ Davies: *Europe*, 28.

⁵¹ Davies: *Europe*, 35.

⁵² Davies: *Europe*, 45.

⁵³ Davies: *Europe*; Borgolte, Michael: *Historie und Mythos*. In: Kramp, Mario (Hrsg.): *Kronungen. Könige in Aachen – Geschichte und Katalog der Ausstellung*. Bd. 2. Mainz, 2000. 839–846.

csődöt az európai együttműködés a gyakorlatban, vagy hogy miért is reménykedhetünk egy konfliktus megoldásában. Belátható időn belül korábbi lehetőségeinkhez képest jobban fel kell készülnünk a válaszokra. Igaz, nem szabad túlbecsülnünk Európa eljövendő történelmében betöltött szerepünket, de arra sincs okunk, hogy mi magunk becsüljük alá lehetséges hozzájárulásunkat.

Különösen arra vágyom, hogy külföldi és Európán kívüli középkorkutatók idővel együtt dolgozhassanak itt, Berlinben egy olyan könyvön, mely Európa középkori történetét dolgozza fel. Már azzal is az összehasonlító történetkutatás útjára lépünk, ha különleges ismereteinket készek lennénk egyéb, korábban kevésbé vizsgált európai esetekre is alkalmazni. Amennyiben sikerülne az új intézetnek európai medievisták sűrűn váltakozó sorát magához vonzani és hasonló összehasonlító tanulmányokra ösztönözni, a szakemberek és kutatási területek összefonódása révén komoly szolgálatot tehetne a jövő európai középkortörténetének.

Fordította: CZIRÁKI ZSUZSANNA